

MŰFAJI ÉS STILÁRIS JELLEGZETESSÉGEK AZ ÓMAGYAR KORI NÉVSZÓRAGOZÁS KÖRÉBEN

KOROMPAY KLÁRA

Műfaj és stílus: olyan fogalmak, melyek megközelítéséhez a mondattani, szövegtani, szókészletteni és jelentéstani kutatások természetszerűleg sokkal tágabb lehetőségeket nyújtanak, mint a morfeumatikának egy viszonylag szűk területe. Mégis: a történeti nyelvtan ezirányú vizsgálatai során igen gyakran ütköztünk olyan kettősségekbe, melyek háttérében effajta mozzanatok húzódnak meg vagy legalábbis sejlenek fel. Érdekesnek látszik ezeket külön is számba venni, aszerint, hogy milyen feltűnő jellegzetességeket mutat az alábbi három szövegtípus: kódexek; kisebb terjedelmű, világi jellegű eredeti magyar szövegek; magyar versek.

A kódexirodalom nyelve latin szövegmintákon nevelődött, írásbeli és szóbeli fordítások által kikristályodott, s éppen ezért sok tekintetben erősen a latinhoz kötődő nyelvváltozat. Ragjaink közül ennek legfeltűnőbb hatását a *-nak/-nek*² birtokosjelző-rag mutatja: az a tény, hogy kódexeinkben a *-t* tárgyrag után a második leggyakoribb névszóragként jelenik meg, s hogy (10 ezer n-enként átlagosan 52 ragelőfordulással) a másik két emlékcsoporthoz képest kétszer olyan gyakran, s ezen belül a levelekhez, kisebb iratokhoz képest ötször olyan gyakran fordul elő, kétségtelenül összefügg a latin előzménnyel: egyrészt közvetlenül, azáltal, hogy a genitivusnak ott testes kifejezőeszköze van, s így a részleteiben is pontos fordítás ideálja a gyakoribb $\emptyset$ rag rovására a *-nak/-nek* megjelenésének kedvezett; másrészt közvetve is, annak a stíluseszmenynek a révén, mely az erősen jelölt, minél részletezőbb, s ezáltal nemegyszer redundáns változatokat részesítette előnyben: MargL. 6–7: „vronk ieszus cristusnak fezeuletinek evt sebeýnek heleýt gyakorta ... meg chokolgatýa vala”.

Erős jelöltség, alaki részletezettség: olyan „morfeumatikai ideál” jegyei, melynek a névszói toldalékolás körében más megnyilvánulásai is találkoznak. Ilyen az *-ig* változataként — egyes emlékekben főváltozataként — megjelenő *-iglan/-iglen*: JókK. 104: *napiglan*, 106: *clafstromýglan*; BécsiK. 18: *èztèndèiglèn*; s ilyenek azok a morfémakombinációk is, melyeknek első eleme a *-ság/-ség* vagy a *-ságos/-séges* képző, a rájuk jellemző elvont jelentéstartalommal, ill. azzal a nagyító jelentésmozzanattal, mely az utóbbi a latin felsőfok kifejezésére is alkalmassá tette. E két képző szinte vonzza egyrészt a *-val/-vel* ragot, másrészt a *-(s)t* elemet: JókK. 40: *výgfsagual*; DöbrK. 375: „minden *alazatofsfaggal* : es *zeledfeggel*”; JókK. 76: *výgafsfagofst*; Keszth. 19: *byzodalmafth*; s mindezek az együttesek kétségtelenül hosszabb

és ünnepélyesebb formákat eredményeznek, mint a mód- és állapothatározó közkeletű egyszerűbb megoldásai: JókK. 83: *vjgan*.

Az eddig mondottakat megerősíti a névszójelezés néhány (stílushatásában hasonló) jelensége is: a *juhoknak pásztorok* féle egyeztető szerkezet, ahol a birtokos többségére még a birtokszó is utal; a *juhoknak az ő pásztorok* típus, ahol a többes számú birtokos kétszeresen, maga a birtokviszony pedig háromszorosan is jelölve van; stb. Az efféle formák a kései ómagyar korban ugyancsak elsősorban a kódexek nyelvére jellemzőek. — Az egész kérdéskörrel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az erős morfológiai jelölésre való törekvés első csírái már a korai ómagyarban fölfedezhetők: a *-nak/-nek*² feltűnő gyakorisága egyes szövegeinkben (a ragos és ragtalan birtokviszony aránya a KT. és SZ.-ban 19 : 2, a GyS.-ban 13 : 3) szinte a kései ómagyar kor nyelvi eszményét előlegezi. — A kódexnyelv egyéb jellegzetességei közül az emelhető még ki, hogy grammatikai archaizmusok továbbörökítésének a másolás ténye önmagában is kedvezhetett; ezen belül a vallási élet fogalmkörébe tartozó szavak toldalékos formái mintha a szokásosnál is jobban őriznék a hagyományt. Efféle jelenségre a helyesírástörténet is ismer példát (vö. az *sz* hang régies jelölését a *fent* szóban); ragváltozataink közül a két-szótagú *-belől* forma érdemel figyelmet, mely feltűnő gyakran jelenik meg a *menny*-ragozási tő mellett: KeszthK. 199: *menybelewl*.

Az eredeti magyar szövegek a ragok tekintetében viszonylag kevés egyedi vonást mutatnak: legfőbb jellemzőjük az egyszerű morfológiai szerkezetek kedvelése. A birtokos jelző *-nak/-nek* ragja itt meglehetősen ritka; még azokban a kötött szintaktikai helyzetekben is (többszörös birtokviszony, közbeékelte mondatrész), amikor pedig használata különösen indokolt volna, nemegyszer ragtalan formával találkozunk: 1512: „az Nagj fagoo homonni Ifthvan *wram* | *Jobagja* fia kwmiueo balent” (Mny. 69: 229); egyéb esetekben pedig úgyszólván általános: 1507: „Az *zentegha*z epuleffere” (NyIrK. 6: 187); 1531: „az *zele balas* leanjath” (LtK. 1: 135). Az így kirajzolódó kép minden bizonnyal közel áll ahhoz, ami a kései ómagyar kor természetes beszélt nyelvét is jellemezte. — Ugyancsak beszélt nyelvi tények lenyomatát kereshetjük abban, hogy a levelek, jogi iratok a *-ban/-ben* és a *-ba/-be* ragot igen gyakran közös *-ba/-be* formában jelenítik meg: 1516: „Athyanak e6 fñnak / e6 Zenthleleknek *Newebe* / amen” (Mny. 52: 368); 1526: „anmeg jrtam felljl az *levelbe*” (Mny. 37: 204); stb. Nem meglepő, hogy az ezzel ellentétes folyamatra (a *-ban/-ben* alakban való kiegyenlítődéssre) nem sok példát találunk. Vö. mégis: 1529: „az ffejerwarj lector ... nem arta magat ez *dologban*” (Mny. 37: 276). — Egy esetben annak vagyunk tanúi, hogy egy sajátos nyelvjárási formát a kódexek nemigen fogadnak be, a kisebb iratok viszont bőven élnek vele. Ez jellemző a *-ról/-ről* rag *-rúl/-rúl* változatára, mely szinte kizárólag a misszilizésekből, jogi iratokból adatolható:

1488: *Jano frul* (Mny. 16: 79); 1504: *eze krul* (Száz. 1872: 478); 1518–1523: *jedrwhamrwl* (Nyr. 36: 168). Ez a tény egyben arra is rávilágít, hogy a norma érvényesülése (az írásbeliség különböző területein belül) műfajtól, stílusrétegtől is függ. Végül egyes ragok kapcsán még szorosabb műfaji meghatározottságot is tapasztalhatunk: a *-stul/-stül* ragos társhatározók például különösen a végrendeletek nyelvében tettek szert bizonyos megszilárdult használatra: 1507: „Jtem Az Reu[d]y Molnot hagyom mynd *toftol* Az hazhoz valaky | az hazban marad meg aze legyen” (NyIrK. 6: 186); 1526: „Solyomkw̄t michket sentlazart pachyalt *videkesteól* Chehit *tartomanyostwl* hagyom magdalnanak es ferencznek” (OkI Sz.).

A versek sajátosságai közül legszembeeszköbb azoknak a ragoknak vagy ragváltozatoknak a szerepe, melyek valamilyen módon a szóalak hosszúságát — s ezáltal közvetve a versritmust is — befolyásolják. A mód- és állapothatározónak pl. a kései ómagyar korban több szinonim ragja is van: *-n*, *-an/-en*, *-ul/ül*, *-(s)t*. Abban, hogy a verses szövegekben nemegyszer az utolsó tűnik fel, egyéb tényezők mellett nyilván szerepet játszott az is, hogy e rag a szóalakban (még hozzá a gyakran már eleve hosszú szóalakban!) nem eredményez újabb szótagot: CzechK. 59: „zent kezejdnek. q. meel sebeeth. qlelgetom *ajetatosth. reezkettetqsth kijwanatosth.*”. — Hasonló háttere lehet annak is, hogy a hagyományos *koron* névutó és az újkeletű *-kor* rag közül a versekben viszonylag gyakran bukkan fel az utóbbi: CzechK. 65: „*Halalomkor* fogagy engom. legy fegywerom te ennekom”; ÉrsK. 453: „*Elew alomkor* fel kele | mert akor ygaz lewn helye”. — Végül az a szinonim viszony, mely a birtokos jelző *Ø* és *-nak/-nek* ragos formája között már az ősmagyar kor végétől fennáll, a verselés szempontjából is új és gazdag lehetőségeket rejt magába: egyrészt változatos ritmikai variációkat tesz lehetővé, másrészt a kiemelésnek, a hangsúlyviszonyok érzékeltetésének is újfajta módjait teremti meg. Az ebből fakadó stílushatás első, s méltán híres példája: ÓMS.: „*Vylag uilaga viragnac uiraga*”. Érdemes megemlíteni e vonatkozásban a GyS. párhuzamos birtokos szerkezeteinek azonos morfematikai felépítését is: „Habro fagben *walacnok* kegufsege — | *eleeknek* ... vruksege”: ez esetben nem verssoroknak, hanem egymást követő s egymással összefüggő vázlatpontoknak a közös vonásait emeli ki a ragisméltlás. Hasonló megoldással — immár egy hosszú vers legfőbb szerkezeti elemeként — a kései ómagyar korban is találkozunk: PeerK. 332: „Aldoth the legh *ihufnak* daykaya: | zent *athyanak* draga kench tartoya: | *zenth leleknek* q megh nywgoztoya | *ygazfagnak* megh *vylagofoytoya*”. Ez utóbbi korszaknak az újdonsága a birtokos szerkezet fordított szórendje, mely (morfematikailag a *-nak/-nek* ragnak köszönhetően) a magyar költői nyelvet az inverzió lehetőségével gazdagította: GyöngyK. 4: „Nagh ekeffsege *thyzteffegennek* | nagh batorfaga *felelmeneknek* | otalmazoya magar *nepeknek*”.

A szóalakhosszúságról és a ritmikai kérdésekről szólva egy utolsó, távolabbra mutató megjegyzést is megkísérélhetünk. Természetes, hogy fönti szempontok legfeltűnőbbben a verstannak összefüggésben jelentkeznek; sok jel vall azonban arra, hogy magában a nyelvi fejlődésben is érvényesülnek olyan tendenciák, melyek — a szótagszám, a szóritmus, szóhosszúság tekintetében — valamilyen módon a szóalakok belső egyensúlyát hivatottak biztosítani. Az efféle szabályok pontos működéséről igen keveset tudunk, meglétüket azonban kétségtelen nyelvi tények igazolják (l. pótlónyúlás, s bizonyára a tötan számos jelensége is). Mostani vizsgálataink egyik érdekes részletkérdése az volt, hogy az egyes toldalékok vagy toldalékváltozatok használata mutat-e bizonyos összefüggést a tö hosszúságával. Erre több esetben határozott igennel válaszolhatunk. A ragok közül elsősorban az *édesen*, de *édességest* típusú párokat idézhetjük, ahol a hosszabb tö és a nem szótagalkotó *-(s)t* rag kapcsolódása éppoly törvényszerűnek látszik, mint a rövidebb tönek és az új szótagot eredményező *-an/-en* ragnak az együttese: egyfelől JókK. 7: *hījwegeft*, 24: *beufegest*, MargL. 7: *alazatost*; másfelől JókK. 140: *edeffen*, 144: *okofon*, 159: *erewfen*. Ehhez nagyon hasonló kettősséget tapasztatunk a névszójelezés körében is: a birtoktöbbséítő jel a hosszú (3–5 szótagú) tövek mellett következetesen *-i* formában jelentkezik: JókK. 44: *dragalatosim*, *czudalatoſſagyert*; ezzel tökéletesen összhangban az *-ai/-ei* változatot szinte kizárólag az egyszótagú tövek vonzzák: JókK. 44: *kezejtt*, *labaĳnac*. Más jellegű, de végső soron ugyancsak a jóhangzással, változatossággal összefüggő jelenségek több más rag kapcsán is fölfedezhetők. Talán nem túlzás mindebből arra következtetni, hogy a morfofonológiai kérdéseknek esztétikai vonatkozásaik is vannak; azt pedig általános alapelvként vallhatjuk, hogy az egyes toldalékok viselkedése csak a szóalakok **egészének** a figyelembevételével vizsgálható. Erre figyelmeztet az a tény is, hogy nyelvünk legátfogóbb morfofonológiai folyamataira — melyek közül minden bizonnyal a legfontosabb az illeszkedés — csak ebben a keretben találhatunk magyarázatot.